

Strana profesionálních revolucionářů? Politická kultura meziválečné KSČ

Jakub Rákosník

THE PARTY OF PROFESSIONAL REVOLUTIONARIES?

THE POLITICAL CULTURE OF THE INTERWAR CZECHOSLOVAK COMMUNIST PARTY

This article deals with the political culture of the interwar Czechoslovak Communist Party. The issue is studied through the prism of the protagonists' life experience and practice. Attention is focused on three subject areas (1. the significance of the Communist organization; 2. the use of Marxist-Leninist ideology; 3. the public/private division in personal life) and on how these were reflected in the behaviour of both prominent and less prominent party members.

KEYWORDS:

Czechoslovakia; first republic; Communist Party; political culture

Politická kultura patří v soudobé domácí sociální vědě k relativně hojně reflektovaným tématům.¹ Jakkoli jde o problematiku více zajímavější politology či sociology, i historikové přispěli svým dílem — z podstaty svého oboru více empirickým než konceptuálním.² Ostatně v sociálních vědách panuje víceméně shoda v názoru, že „politická kultura je tvarována národní historií a kontinuálním procesem sociální, ekonomické a politické aktivity“,³ a proto snad právě historikové by měli být schopni naplňovat konceptuální schémata ostatních sociálních věd relevantními empirickými daty z minulosti. S ohledem na značný rozptyl definic, jenž v sociálních vědách nastal od dob průkopnické práce Gabriela Almonda a Sidneyho Verby z první poloviny šedesátých let minulého století,⁴ zde rezignujeme na precizní definování politické kultury.⁵ Pragma-

1 Příspěvek vznikl v rámci projektu Prvok P12, jehož nositelem je Filozofická fakulta UK (Historie v interdisciplinární perspektivě).

2 Eva BROKLOVÁ, *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938*, Praha 1999; TÁŽ, *Sonda do politické kultury československé společnosti*, in: Jaroslav Valenta — Emil Voráček — Josef Harna (edd.), *Československo 1918–1938: Osudy demokracie ve střední Evropě I*, Praha 1999, s. 123–128; Josef HARNA, *Krise evropské demokracie a Československo 30. let 20. století*, Praha 2006; Karel ŠIMA, *Politická kultura — „To je to, co nemáme“: Od konceptu politické kultury ke kulturním dějinám politického prostoru*, in: Jan Randák — Petr Koura (edd.), *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*, Praha 2008, s. 30–37 (V této publikaci je řada statí věnována tematice politické kultury v historické perspektivě, včetně odkazů na další relevantní práce).

3 Jan BUREŠ — Jakub CHARVÁT — Martin ŠTEFEK — Peter JUST, *Česká demokracie po roce 1989: institucionální základy českého politického systému*, Praha 2012, s. 432.

4 Gabriel ALMOND — Sidney VERBA, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Newbury Park 1963.

5 Viz např. Emanuel PECKA, *Politická kultura v ČR*, Praha 2000; Marek SKOVAJSA, *Politická kultura: přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*, Praha 2006; Emil VORÁČEK (ed.),

ticky ji přijmeme jako koncept, pomocí něhož se pokusíme (re)konstruovat osvojování si obrazu světa, utvářeného komunistickou organizací a jejím ideologickým aparátem, ze strany dobových významných i zcela neznámých aktérů hnutí. Historiografie tradičně kladla důraz na důkladné rozborů vývoje komunistické taktiky a strategie, přičemž poznatky čerpala především z programových dokumentů, sjezdových zpráv či novinových diskusí. V tomto příspěvku však zaměříme svou pozornost na opačnou perspektivu. Namísto tohoto tradičního výkladu „shora“ se následující výklad soustředí na každodenní praxi komunistického hnutí, v níž aktéři osvojené ideologické projekce dále reprodukuji svým jednáním. Rozměr konferenčního příspěvku je pochopitelně pro takový cíl nedostačující, proto bude pozornost soustředěna jen na vybrané prvky politické kultury, jež však na druhé straně lze považovat za ústřední v teorii i praxi meziválečného bolševismu.⁶ Za tímto účelem se budeme níže věnovat: 1) chápání komunistické organizace; 2) pojmání marxisticko-leninského světónázoru jako bezrozporného; 3) stírání dichotomie veřejného a soukromého v činnosti aktivních komunistů.

Vyjdeme-li od nejobecnějších definic, pak můžeme politickou kulturu definovat jako „subjektivní faktor společenských základů politického systému“, tedy jako „komplex postojů, hodnot a vzorců chování existujících v dané společnosti; souvisejí se vzájemnými vztahy moci (státu) a občana a zahrnují tyto kategorie: znalost politiky, hodnocení politických jevů, emotivní aspekt politických postojů a vzorce politického chování“.⁷ Odmítání československého státu stejně jako „buržoazní“ demokracie ze strany komunistů bylo příslušné. Proto také zřejmě mezi historiky nevznikla potřeba zpochybňovat presumovanou antidemokratickou politickou kulturu československých komunistů — s výjimkou, kterou představuje nesnadno interpretovatelný obrat k politice lidových front po roce 1935.⁸ Badatelé nejednou stáli doslova šokováni nad iracionalitou některých požadavků či taktických postupů meziválečných komunistů.⁹ Výzkumná perspektiva obracející se k subjektivitě aktérů může pomoci racionalizovat bytostnou antisystémovou povahu KSČ¹⁰ a antidemokratickou

Politická kultura: Německo — Česká republika, Praha 2004; Petr SKALNÍK (ed.), *Politická kultura: antropologie, sociologie, politologie*, Praha 2004.

6 Srv. Zdeněk KÁRNÍK, *Pravé i levé politické extrémy v českých zemích a Československu především meziválečné doby, zvláště pak fašismus a komunismus*, in: Zdeněk Kárník — Michal Kopeček (edd.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu III*, Praha 2004, s. 12–57.

7 Zdeňka VAJDOVÁ, *Politická kultura — teoretický koncept a význam*, in: *Sociologický časopis* 32, 1996, s. 339–351, zde s. 342.

8 Srov. Miloš HÁJEK, *Jednotná fronta: K politické orientaci Komunistické internacionály v letech 1921–1935*, Praha 1969, s. 248–270; Václav ČADA, *Stratégia a taktika KSČ v letech 1921–1938*, Bratislava 1982, s. 201–266; Anna KRIVÁ, *Zápas o novou orientáciu: Prínos KSČ k formování strategie a taktiky Komunistické internacionály v tridsiatych rokoch*, Bratislava 1982, s. 139–194; Jacques RUPNIK, *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci*, Praha 2002, s. 103–134.

9 Srov. např. Martin NECHVÁTAL, *15. 5. 1921 — založení KSČ: ve službách Kominterny*, Praha 2002; Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře I. republiky* (především II. díl), Praha 2002.

10 Dan URBAN, *Srovnání volebních kampaní KSČ v letech 1925, 1929 a 1935*, diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 2010, s. 17–21; Jakub RÁKOSNÍK, *Příčiny volebních*

politickou kulturu tohoto hnutí stejně jako i mnohé postupy aktérů meziválečného komunistického hnutí, jež se na první pohled jeví jako naprosto iracionální. Často zcela nesmyslné požadavky, které komunističtí zástupci předkládali ať již v parlamentu nebo jiných volených orgánech,¹¹ nebo soustavné obstrukce a pohrdání existujícím politickým systémem se z hlediska podmínek komunistické politické kultury stávají srozumitelnými a v kontextu hnutí, jež se soustavně musí ve vztahu k Moskvě legitimizovat jako vpravdě bolševické, i racionálními.

Meziválečné komunistické strany se od svých politických konkurentek v řadě ohledů odlišovaly. Za prvé, jak známo, nebyly samostatnými politickými subjekty, nýbrž „sekce“ Kominterny. Možnosti jejich samostatného jednání byly omezenější, než tomu bylo v případě československých stran působících pouze v rámci republiky. Za druhé to byly strany, které měly za cíl nikoli jen v rámci pluralitní soutěže dobýt moc ve státě, nýbrž i fundamentálně změnit celý společenský systém, jakmile k tomu budou mít příležitost — a nijak se tím netajily. Za třetí, a k tomu směřovala tzv. bolševizace v druhé polovině dvacátých let,¹² komunistická strana neměla být běžnou politickou stranou, nýbrž stranou profesionálních revolucionářů. Toto leninské, či přesněji leninsko-stalinské,¹³ pojetí strany hluboce ovlivňovalo postoje řadových komunistů. A přesně to měl na mysli Václav Kopecký, když na V. sjezdu KSČ v únoru 1929 prohlašoval směrem k delegátům: „Soudruzi [...], doposud v naší straně disciplína nebyla pojmána v bolševickém smyslu, nýbrž, co se dělalo pod jménem disciplíny, to bylo paskvilem bolševické disciplíny. Musíme dovést k platnosti leninskou

úspěchů KSČ v první republice: Úvaha nad interpretačními možnostmi, Forum Historiae 1/2013, s. 5–16 (Dostupné v elektronické podobě. Stav ke dni 31. 1. 2014 viz www.forumhistoriae.sk/documents/10180/191412/rakosnik.pdf).

- 11 Viz Jakub RÁKOSNÍK, *Zásady ochrany a boje nezaměstnaných v kontextu programu KSČ v letech 1921–1938*, in: Zdeněk Kárník — Michal Kopeček (edd.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu I*, Praha 2003, s. 43–62.
- 12 Toto heslo vytyčil V. kongres Kominterny v červenci 1924. V československých podmínkách sledovala bolševizace v zásadě tři cíle: 1. důsledně podříditi KSČ moskevskému centru; 2. oprostít se od dědictví „sociáldemokratismu“, tedy vytvořit důslednou stranu profesionálních revolucionářů; 3. rozejít se s pojetím československého státu ve jménu národnostního „osvobození až do odtržení“. Srov. J. RUPNIK, *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 87.
- 13 Původně tuto koncepci „strany nového typu“ představil Lenin na počátku 20. století (v letech 1901–1902). Viz Vladimír I. LENIN, *Co dělat? Palčivé otázky našeho hnutí*, Praha 1947. Proces důsledné bolševizace ovšem zahájil až Stalin (zprvu podporován Zinověvem, jenž v době V. kongresu a po něm byl jako šéf Kominterny dokonce daleko viditelnějším propagátorem této transformace komunistických stran). Příznačně také v době tzv. bubnických odpůrci bolševizace v ČSR útočili právě na Zinověva, zatímco Stalin byl stěží zmíněn. Srov. *Je hlas poslance Bubníka vsutku hlasem pravdy?*, Komunistická revue 2, 1925, s. 193. Viz též Josef V. STALIN, *O základech leninismu*, Praha 1946; S. G. ZELENOV, *V. I. Lenin a J. V. Stalin o ideologických základech marxistické strany dělnické třídy*, Praha 1951. K dlouhodobým konsekvencím tohoto pojetí strany pro utváření systémů státního socialismu v Evropě po II. světové válce viz Zdeněk MLYNÁŘ, *Leninská strana a pluralitní politická demokracie*, in: *Týž, Socialistou na volné noze*, Praha 1992, s. 102–107.

ideu, že komunistická strana jako předvoj revoluční třídy musí být přímo vojensky ukázněna, že každý člen strany dostane svoje místo a že na něm musí za všech okolností vytrvat.“¹⁴ Toto vědomí bezvýhradné oddanosti věci příznačně i po desetiletích proniká na povrch např. v pamětech Marie Švermové, která rozsáhle popisuje své tehdejší mladické roztrpčení nad zjištěním, že mnozí mladí muži z hnutí s ní nenavazovali kontakt jen kvůli společnému boji za komunistické ideje, nýbrž také (a někteří i výhradně) s cílem navázání milostného poměru.¹⁵

Švermová v tomto směru představovala (ve weberianském smyslu) bolševický ideální typ, nicméně členská základna KSČ jako celek měla ve třicátých letech a ještě více v dekadě předchozí k tomuto cíli daleko. Na IV. sjezdu v březnu 1927 bylo konstatováno, že jen pouhých 25 % členů koná pravidelně stranickou práci, zatímco plné tři čtvrtiny jen zcela náhodně. Ani po gottwaldovském obratu rozhodně nedocházelo k rychlému zlepšení. Svou roli spíše sehrála masivní redukce počtu členstva, než jeho uvědomělá disciplinace ve směru k profesionálnímu revolucionářství.¹⁶ Poměrně výmluvné jsou v této věci nepublikované archivní dokumenty mapující stav strany před VI. sjezdem (březen 1931),¹⁷ tedy plné dva roky potom, co zvítězilo Gottwaldovo křídlo. To se přitom ve vnitrostranickém boji před V. sjezdem legitimizovalo především argumentem, že v porovnání s Jílkovým vedením dovede bolševizaci KSČ k rychlému a úspěšnému dokončení. V řadě věcí očekávání jistě splnilo, hned první velké vpravdě legendární Gottwaldovo vystoupení v poslanecké sněmovně, ve kterém vyhlášoval, že „my se od ruských bolševiků do Moskvy chodíme učit, jak vám zakroutiti krk“,¹⁸ bylo s největší pravděpodobností více určeno uším v Kominterně než pražským posluchačům. Můžeme odhadovat, že právě taková prohlášení měla hlavně legitimizovat nové vedení ve vztahu k moskevskému centru.

Naopak hmatatelné výsledky bolševizace v organizační struktuře KSČ byly poměrně skromné. V některých krajích měl nástup „karlínských kluků“ totiž za následek kompletní rozklad existující organizační struktury strany — nemluvě o odborových organizacích, které po secesi Josefa Haise musely být více méně budovány od roku 1929 znovu a pod novým názvem.¹⁹ Zpráva sekretariátu ÚV KSČ k VI. sjezdu ukazuje, že např. na Pardubicku či Českosobudějovicku v letech 1929–1930 krajské a okresní vedení ani neexistovalo, v dalších krajích pracovalo velmi neuspokojivě (Ostravsko,

¹⁴ *Protokol V. řádného sjezdu KSČ*, ed. Hana Tichá, Praha 1978, s. 406.

¹⁵ Srov.: „Já jsem s nikým nechodila, žila jsem jen pro hnutí.“ Viz Marie ŠVERMOVÁ, *Vzpomínky*, Praha 2008, s. 49–50.

¹⁶ *Protokol IV. řádného sjezdu KSČ*, ed. Petr Kyncl, 1984, s. 49. Viz též Národní archiv Praha (dále jen NA), fond KSČ — Ústřední výbor 1921–1945, Celostátní konference 1921–1937, karta 3, arch. jedn. 10, Protokol org. konference ze dne 2. a 3. května 1931.

¹⁷ NA, fond VI. Sjezd KSČ prosinec 1930 — březen 1931, karta č. 1 a 2.

¹⁸ 7. schůze Poslanecké sněmovny NS, volební období 1929–1935, 21. prosince 1929, dostupné z <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/007schuz/s007001.htm> [náhled 22. 8. 2014].

¹⁹ Jakub RÁKOSNÍK, *Bolševizace odborů v roce 1929 očima „poražených“*, in: Zdeněk Kárník — Michal Kopeček (edd.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu IV*, Praha 2005, s. 34–54.

Slovensko). Četnost stížností na nedostatečnou aktivitu stranického aparátu se nezdá být o nic nižší, než tomu bylo v éře předchozích stranických vedení ve dvacátých letech. Až s přímočarou otevřeností popsalo situaci v roce 1931 vedení hodonínského kraje, když ústřednímu výboru sdělilo: „Ideologická úroveň členstva je slabá. Jest sice určité plus za poslední dobu, ale s tím se nelze spokojiti. Školení v buňkách se zanedbává. Mnozí členové vůbec nečtou rudý tisk, natož brožury strany.“²⁰

Jedním z hlavních kritérií úspěšnosti bolševizace byl růst počtu závodních buněk a podílu jejich členstva na celkové členské základně strany. Na stránkách *Komunistické revue* již v roce 1924 Jan Šverma přesně vyjádřil, co je smyslem organizační přestavby strany na systém závodních buněk: „Závodní organizace komunistická jest v závodním měřítku oním jádrem nejuvědomělejších, nejčistších a nejodvážnějších příslušníků dělnické třídy, ona, uvnitř zachovávajíc svou revoluční kvalitu, zasahuje v každý dílčí zápas [...] V závodech, na tomto krvavém bojišti třídní války, staví se revolucionáři v čelo každé stávky [...] svým odvážným a nekompromisním postupem získávají důvěru dělnictva, vyjadřující vědomě nevědomý třídní instinkt masy, stávají se uznanými vůdci dělnictva v závodech. A jako malé, ale revolučně čisté jádro komunistů stává se představitelem vůle všech dělníků.“²¹ Výsledky přestavby však byly velmi chabé — za Jílka stejně jako za Gottwalda. Jestliže v roce 1927 bylo v závodních buňkách 15 % členů, o rok později, v roce 1928, dokonce jen 12 %. To byl mocný argument tehdejší stranické opozice proti Jílkovu vedení. Po V. sjezdu se však mnoho nezměnilo. Stav z roku 1927 byl stěží vyrovnán teprve v roce 1931.²²

Za další znak bolševické uvědomělosti bylo považováno placení co nejvyšších stranických příspěvků, ačkoli již v době zakládání strany někteří z vůdců namítali, že příspěvek je nastavený příliš vysoko.²³ Příznačně v tomto směru hřímal zasloužilý liberecký předák Karl Kneschke na IV. sjezdu strany v roce 1927: „Kdo platí 1 Kč příspěvků, nejsou komunisté, ale sympatizující. Máme podle toho malé bolševické jádro a značné množství sympatizujících. Čest být komunistou nemůže být tak laciná.“ Plný členský příspěvek činil 3 Kč a ten v roce 1927 bylo ochotno platit jen pouhých 30 % členů.²⁴ Je přitom zajímavé, že zde byly patrné i rozdíly podle etnické příslušnosti. Zatímco většinově německé kraje vykazovaly vyšší čísla (Liberec 69,1 %, Aš 76,4 %, Karlovy Vary 53,6 %, Ústí nad Labem 53,5 %), české kraje včetně těch, které měly dlouhou tradici dělnického sdružování, vykazovaly podprůměrné cifry (Kladno 16,7 %, Praha 22,7 %, Nymburk 18,8 %).²⁵ Ani s těmito ukazateli nedokázalo Gottwaldovo vedení něco udělat. Problém byl navíc v tom, že nezanedbatelný počet členů (v jednotlivých krajích šlo o přibližně 40 %) podle údajů z roku 1931 neplatil

20 NA, fond VI. sjezd KSČ prosinec 1930 — březen 1931, karton 2, arch. jedn. 2, Zpráva sekretariátu ÚV KSČ k VI. řádnému sjezdu.

21 Jan ŠVERMA, *Problém revoluční strany masové*, *Komunistická revue* 1, 1924, s. 511–512.

22 Kevin MC DERMOTT — Jeremy AGNEW, *Kominternu, Dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry*, Praha 2011, s. 81; Pavel REIMAN a kol., *Dějiny KSČ*, Praha 1961, s. 184, 284, 305.

23 Řeč Aloise Neuratha, in: *Ustavující a slučovací sjezd KSČ roku 1921*, Praha 1958, s. 340.

24 *Protokol IV. řádného sjezdu KSČ*, ed. P. Kyncl, s. 58, 83.

25 *Tamtéž*, ed. P. Kyncl, s. 491–493.

vůbec.²⁶ Na druhé straně však nelze brát tato čísla s přílišnou vážností a usuzovat z nich přímočaře na nízkou disciplínu členstva či neschopnost Gottwaldova vedení. Orientace na ženy, mládež, neorganizované a nezaměstnané, což byly skupiny, na něž se měly bolševizované strany zaměřit ve třicátých letech především, znamenala s ohledem na majetkové poměry těchto skupin nevyhnutelné riziko nižší platební disciplíny. Vezmeme-li v úvahu, že v roce 1931 bylo 40 % členů KSČ nezaměstnaných,²⁷ korelace procenta neplatících s tímto číslem je více než zřejmá.

V čem naopak Gottwaldovo vedení bylo nepochybně úspěšné, byla naprostá loajalita vůči následování zákrut v generální linii Kominterny, stejně jako ve schopnosti nemilosrdně eliminovat jakékoli náznaky opozičního či frakcionářského chování. Na rozdíl od výše uvedených, často citovaných vět o „kroucení krků“ následující Gottwaldův dovětek ze stejného projevu z 21. prosince 1929 již bývá připomínán méně často: „Přejde vás smích. My tento svůj boj povedeme bez ohledu na oběti, houževnatě, cílevědomě do té doby, až vaše panství bude smeteno.“²⁸ Takový postup vyžadoval profesionální revolucionáře, kterými ovšem mohli být jen lidé určitého mentálního typu — obětaví, houževnatí, bezvýhradně oddaní proměnlivé taktické linii strany a zároveň bezohlední.

V historické literatuře bývá často vyzdvižována Šmeralova koncepce strany z počátku dvacátých let, která bývá dávána do kontrastu s leninským pojetím strany profesionálních revolucionářů. Šmeral usiloval o ovládnutí drtivé většiny členské základny sociální demokracie a její získání pro komunistický program.²⁹ Kdyby byl v tomto svém snažení zcela úspěšný, vznikla by s největší pravděpodobností nejsilnější politická strana na tehdejší československé scéně, můžeme-li odhadovat z výsledků voleb 1925. Existence takové masové strany by však nutně vyžadovala ideologické i prakticko-politické kompromisy. Ve střetu hodnoty masovosti a ideologické čistoty dávala Kominternu a její domácí leví přívrženci jednoznačně přednost čistotě. Tento trend ještě zesílil po roce 1924. Masová členská základna v éře bolševizace měla pramalou hodnotou. Jedině tak lze porozumět výrokům Pavla Reimana na V. sjezdu: „Celá vrstva komunistických funkcionářů selhala [...] Ale ztráta není ztrátou.“³⁰ Tento postoj rozvinul Reiman dále ve svých pamětech, když komentoval II. sjezd slovy: „To, co se snažil napravit Bohumír Šmeral, pokazil zase Antonín Zápotocký. Jeho prohlášení, že diskuse stála stranu 40 tis. členů, kteří prý přestali platit příspěvky, vyvolalo mezi levými bouři odporu. Tím bylo bez obalu řečeno, že názorový boj o zásadní otázky straně škodí.“³¹

26 NA, fond VI. sjezd KSČ prosinec 1930 — březen 1931, karton 2, Zpráva sekretariátu ÚV KSČ k VI. řádnému sjezdu.

27 P. REIMAN a kol., *Dějiny KSČ*, s. 305.

28 7. schůze Poslanecké sněmovny NS, volební období 1929–1935, 21. prosince 1929, dostupné z <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/007schuz/s007001.htm> [náhled 22. 8. 2014].

29 Z. KÁRNÍK, *České země v éře I. republiky I*, Praha 2000, s. 146–147. K vývoji členské základny KSČ viz František ŠTVERÁK, *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992)*, Praha 2010, s. 427.

30 *Protokol V. řádného sjezdu KSČ*, ed. H. Tichá, s. 67.

31 Pavel REIMAN, *Ve dvacátých letech: vzpomínky*, Praha 1966, s. 196.

Ve dvacátých letech měla KSČ daleko k podobě strany profesionálních revolucionářů a místní organizace si v nemalé míře žily vlastním životem. Příznačně toto postihl ve svých vzpomínkách předák z královských železáren Václav Havelka, když napsal: „Do té doby [V. sjezdu a následné organizační přestavby, pozn. autora] se naši členové příliš mnoho nedověděli o tom, co se děje v celé straně a v jejím vedení. Místní organizace se často staraly jen o své komunální potřeby, informovanost členů byla tedy velmi nedostatečná. Před V. sjezdem strany jsme ani nevěděli, že existuje nějaká opozice. Také okresní výbor nás nijak nesvolával a neinformoval. Věděli jsme vždy jen to, co nám řekl Haken, nebo co jsem se dověděl v Praze sám, když jsem zajel na krajský výbor.“³² V obdobném smyslu mířil do vlastních řad na stránkách *Komunistické revue* v roce 1925 i mladý Josef Guttmann, který jako hlavní nedostatky efektivního fungování strany po III. sjezdu označil pasivitu buněk omezujících se zásadně na administrativní agendu, nedostatečný zájem vyšších orgánů o provádění dozoru a řízení, matrikové (tj. pasivní) členství, nepromyšlenou dělbu práce v aparátu, slabou frakční činnost a nedostatek kompetentních kádrů k propagaci marxismu-leninismu.³³

Vedle vlažnosti musela KSČ zároveň zápasit také s opačným extrémem, kdy neznalost situace byla kompenzována vysokou odborností a bravurou při ovládnutí bolševického hesláře, což dosvědčují i Gottwaldova slova z jednoho projevu z roku 1931 (zaměřoval se na kritiku komunistického svazu mládeže): „Vedoucí kádry svazů mládeže si linii nabiflovaly dosti dobře. Vzbudíte-li uprostřed noci některého vedoucího funkcionáře a zeptáte-li se ho znenadání: Co je hlavní úlohou svazu?, jsem přesvědčen, že vám odpoví: Obrat! Co je hlavní překážkou obratu? Odpoví vám dříve, než otevře oči: Levé sektářství. A co je hlavním nebezpečím? Hlavním nebezpečím je pravé nebezpečí. — To si dobře nadřeli.“ Studenti pak dle jeho slov vedli na schůzích scholastické disputace, zatímco mladí dělníci se nudili a už příště nepřišli.³⁴ V obdobném smyslu připomněl v jedné ze svých knih Viliam Plevza výmluvnou událost, jež se odehrála na podzim 1929. Tehdy měli být pozváni do Prahy všichni sekretáři rudých stavebních odborů. Na schůzi referovali Jan Šverma a Evžen Fried. Druhý ze jmenovaných přítomným oznámil, že v nadcházející zimě nemůže stavební dělnictvo počítat s finančními podporami, protože komunistické odbory nemají žádné peníze. Když přítomní žádali, aby peníze byly obstarány, protože si v rámci gentského systému platili pojištění u komunistických odborů, a měli tedy na něj ze zákona nárok, jejich rodiny navíc musely z něčeho žít, Fried jim údajně vespílal do likvidátorů.³⁵

Strategický cíl a konkrétní taktika nikdy v komunistickém hnutí neznamenalý totéž. Strategie či jinými slovy generální linie revoluční avantgardy proletariátu směřovala k dosažení konečného cíle — vytvoření diktatury proletariátu. Taktika byla otázkou volby konkrétních politických a organizačních forem a metody k řešení

32 Miloš JANDA a kol. (edd.), *Na začátku cesty*, Praha 1967, s. 155.

33 Josef GUTTMAN, *Několik poznámek k organizačním úkolům strany po III. řádném sjezdu*, *Komunistická revue* 2, 1925, s. 593–597.

34 *Kl. Gottwald na XI. plénu EKI*, Příspěvky k dějinám KSČ 9, 1969, s. 759.

35 Viliam PLEVZA, *KSČ a revolučné hnutie na Slovensku 1929–1938*, Bratislava 1965, s. 83.

každodenních záležitostí, s nimiž bylo hnutí konfrontováno.³⁶ Lze přijmout Reimanův názor z roku 1966, že v éře Stalina bylo rozlišování obou pojmů podstatně důležitější, než tomu bylo za Lenina.³⁷ Zároveň v zásadě platí poněkud zjednodušená teze McDermotta a Agnewa, že ve dvacátých letech si jednotlivé komunistické strany zachovávaly ještě relativní volnost alespoň v otázkách taktiky, jakkoli strategie byla již tehdy striktně formulována v Moskvě.³⁸ Ve třicátých letech již ani taktické odchylky v podstatě nebyly možné, aniž by strana či jednotlivec nebyli načtení z „hereze“.

Víra ve správnost strategického cíle (proletářská revoluce) ještě nutně neznamenala, že se všemi zákrutami taktické linie (např. doktrína třída proti třídě, sociálfasismus, sebeurčení až do odtržení apod.) se řadový komunista nutně ztotožnil. Za účelem demonstrace problémů, jimž musela KSCČ čelit při uplatňování dané taktiky v československých podmínkách, jsme vybrali případ, k němuž došlo na Třebíčsku v roce 1928. Tehdy navštívil Třebíč Tomáš G. Masaryk. Tamní komunisté prezidenta-osvoboditele vítali stejně jako ostatní občané a místní předák Václav Čech byl za to povolán do Prahy na kárné řízení, že trebičští komunističtí vůdci pozbyli vlivu na své členstvo. Čecha nakonec kvůli tomu ze strany vyloučili, což mělo ještě dohru — pro meziválečné stranictví až typickou.³⁹

Uvědomělý komunista sice mohl mít subjektivní pochybnosti o taktice, třebaže s postupujícími roky bylo stále méně bezpečné o nich hovořit nahlas či se s nimi svěřovat širšímu kolektivu straníků. O konečném strategickém cíli však neměl mít žádné pochybnosti — pak by z podstaty věci přestával být přesvědčeným komunistou. Tuto logiku doslovně „marxisticko-leninské víry“ bezděky vyjádřil např. Stanislav Kostka Neumann ve svém pamfletu z roku 1930: „V této nejistotě, v těchto křečích kapitalismu je jediná jistota, aspoň pro nás komunisty: že imperialistická válka světová musí býti a bude rychle proměněna ve světovou revoluci sociální. Komunismus je optimismus svou vírou, že buržoasii nepodaří se ani v takové chvíli zdolat proletariát a dohnati chaos k ‚zániku Západu‘, ke katastrofě, která by si vyžádala nespočetných obětí, ale vývoje k socialismu by přes to nezastavila.“⁴⁰ Tato neotřesitelná jistota zároveň dodávala komunistům značné sebevědomí napříč evropskými zeměmi, což vtipně vyjádřil nejmenovaný neorganizovaný francouzský soustružník citovaný historikem

36 K teoretické definici obou pojmů viz podrobněji Anna KRIVÁ, *Zápas o novou orientáciu: Prínos KSCČ k formování strategie a taktiky Komunistické internacionály v tridsiatych rokoch*, Bratislava 1982, s. 95–96.

37 *Príspevky k dejinám KSCČ* 6, 1966, s. 102.

38 Kevin MC DERMOTT — Jeremy AGNEW, *Kominternu: Dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry*, Praha 2011, s. 14.

39 Čech byl totiž značně zadlužený (hlavně z provozu časopisu) a potřeboval dluhy nějak umořit. Začal proto jednat s ostatními stranami, že by k nim převedl místní komunistické členstvo, jež poměrně efektivně kontroloval, přičemž mu bylo celkem lhostejno, zda to bude k agrárníkům nebo „stříbrňákům“. Nakonec vstoupil do sociální demokracie za slib, že obci Předín, kde byl Čech předtím starostou, sociální demokraté „přihrají“ z veřejných zdrojů peníze na měšťanku a stavbu dělnického domu. NA, Krajské a okresní výbory KSCČ, základní organizace KSCČ 1921–1938, karton 20, arch. jedn. 249.

40 Stanislav Kostka NEUMANN, *Krise národa*, Praha 1930, s. 68.

Gérardem Vincentem v syntéze *History of Private Life*: „Fakt, že jsi komunista, ještě neznamená, že jsi nějaký borec. Znáám pár komunistů, co jsou pěkní pitomci [...]. Ale oproti ostatním běžným pitomcům, tohle jsou komunističtí pitomci. Navzdory tomu, jak jsou hloupi, oni se podílí na velké transformaci společnosti.“⁴¹

Nesmíme ovšem tento výrok přečeňovat a považovat jej napříč členskou základnou komunistických stran za univerzálně platný. Motivací ke vstupu do komunistického hnutí rozhodně nemusela být jen touha změnit svět. Zvláště mladým a neklidným toto hnutí poskytovalo spoustu příležitostí k dobrodružství, když např. tajným redaktorům závodních časopisů byly prováděny domovní prohlídky anebo zaměstnavatelé vypisovali odměny na jejich dopadení. Ambiciózním mládežníkům, kteří ve společnostech se stále ještě velmi omezenou vertikální sociální mobilitou stěží mohli doufat na nějaké rychlé zlepšení svého společenského statusu, zase komunistické hnutí skýtalo naději na dosažení prostřednictvím pozice v aparátu žádoucí autority (alespoň v rámci hnutí) v relativně nízkém věku. Reálná zkušenost s rutinou stranické každodennosti přinesla zklamání nejednomu nadšenému mladému idealistovi. Výstižně takovou hned dvojí *studenu sprchu* zachytil v memoárech Fritz Beer, v nichž popsal okolnosti svého vstupu do brněnské stranické buňky: „Potřeboval jsem víru, [že] na troskách [tohoto řádu — doplnil autor] půjde vystavět říši rozumu a zákonitosti. Komunistická stranická buňka zasedala v zadním pokoji jedné hospody. Docela jistě to nebylo předsálí budoucí říše blahobytu, spravedlnosti a svobody. Spíše shromáždění unavených účetních.“ Beer se zde záhy seznámil s dívkou Mirkou z prostředí brněnské chudiny, se kterou jako nejmladší, s nimiž se z dospělých nikdo moc nebavil, chodili roznášet stranické letáky po městě. Vedle zakouřené místnosti plné úředníků, a nikoli revolucionářů, bylo její sdělení o osobních motivacích přimknutí se ke komunismu dalším zklamáním, které mladý Beer pocházející z buržoazní rodiny zažil, když mu lakonicky sdělila, že je ve straně jen kvůli tomu, že se o ni postará: „Já stranu potřebuju, abych přežila, pro Tebe je to jen luxus.“⁴²

Princip strany profesionálních revolucionářů předpokládal, že i soukromý život komunistického funkcionáře bude podřízen zcela potřebám strany, což pochopitelně kladlo nemalé nároky na rodinný život jednotlivců. Lze plně souhlasit s postřehem historika Archieho Browna, který ve své syntéze konstatuje: „Život členů komunistických stran v západních demokratických státech měl také hodně společného s životem členů tajných sekt. Členství bylo velmi nesnadné a náročné. Čas vyhrazený pro společenský život trávili straníci ve společnosti soudruhů. Svě životní partnery potkávali komunisté ve straně, a když to kvůli menšímu počtu ženských členek nebylo možné, čekalo se od mužů, že své manželky získají pro členství ve straně, jak k tomu také obvykle docházelo.“⁴³ Toto obecné konstatování můžeme podložit množstvím pramenů domácí provenience. Berounský aktivista Josef Hrubý ve svých pamětech prohlašoval: „U nás, placených funkcionářů strany, byla průměrná denní pracovní

41 Philippe ARIÈS — Georges DUBY — Antoine PROST — Gérard VINCENT, *History of Private Life: Riddles of Identity in Modern Times V*, Cambridge 1991, s. 319.

42 Fritz BEER, *A tys na Němce střlel, dědo? Českoněmecký Žid mezi komunismem a nacismem*, Praha — Litomyšl 2008, s. 76–77.

43 Archie BROWN, *Vzestup a pád komunismu*, Brno 2011, s. 162.

doba dvanáct hodin.“⁴⁴ Takovou kvantifikaci jistě nelze přeceňovat, nicméně fakt, že stranická práce zabírala funkcionářům více času, než činila zákonná pracovní doba, lze obecně předpokládat. Příznačně Reiman též vzpomínal, že v éře nastupujících „karlínských kluků“ v sekretariátu strany na Královské třídě v podstatě trvale žili.⁴⁵

Pro životního partnera-nekomunistu byl takový životní styl dlouhodobě stěžejí zvládnutelný. Až smutně absurdní, avšak výmluvný případ máme doložen díky velmi podrobnému jednacímu protokolu krajského byra z Kladenska z roku 1933. Místní předák Karel Procházka tehdy řešil problém, že z důvodu utajení činnosti mu vznikají doma problémy, když se nevrací včas. Žena jej pak hledá po barech, takže záhy o jeho podivných aktivitách ví půlka města, včetně policistů. K tomu na schůzi dodal: „Já jsem nemohl vědět, když jsem se ženil, že budu někdy stát na čelném místě strany. Kdybych to byl věděl, tak jsem se vůbec neženil. Nebo ať mi dá strana příkaz a já se dám se ženou rozvést.“⁴⁶ To platilo i naopak: pokud strana žádala, bylo třeba i sňatek uzavřít. Odborář Rudolf Hájek ve svých pamětech vzpomínal, když za ním přišel Šmeral, že se musí oženit, aby se jistá soudružka dostala do ČSR, ani na moment nepřipustil, že by neuposlechl. Nakonec se tak v Hájkově případě nestalo, protože dotyčná z důvodů morálních takový postup posléze odmítla.⁴⁷

Nezlomná víra v komunismus mohla být i příčinou rozvratu manželství, jak dosvědčuje Stanislav Budín na příkladu manželů Rudlových, původem z Haliče, kteří se za války rozvedli kvůli sporům o Stalina. Zatímco manžel poučen svými zkušenostmi z Ukrajiny, kde nějaký čas ve třicátých letech působil, Stalina kritizoval, jeho manželka to považovala „za rouhání a svatokrádež“.⁴⁸ Strana neváhala využít pro politické cíle ani erotický flirt. Třebaže lze mít pochybnosti o důvěryhodnosti pramene, fakt, že jej v roce 1930 vzalo vedení zemského úřadu vážně a obeslalo jím podřízené správní orgány, zvyšuje jeho validitu: „Došla důvěrná zpráva, že komunistická strana pokouší se o to, aby získala důvěryhodné osoby v kasárnách pro komunistickou agitaci mezi vojskem pomocí navázání známostí vojnů s ženami, které jsou činné v komunistickém hnutí.“ Měly se s nimi na zábavách seznámit, získávat od nich informace o poměrech v kasárnách a případně je získat pro hnutí.⁴⁹

* * *

Ústředním interpretačním dilematem dějin komunistického hnutí je jistě otázka lidského jednání — ostatně tak je tomu u většiny historických témat. Jak porozumět cestě od marxistického ideálu osvobození člověka a překonání jeho odcizenosti k tragédiím socialistických diktatur 20. století? Nakolik lidé dělají své dějiny svobodně

44 Josef HRUBÝ, *Život plný boje*, Ostrava 1975, s. 90.

45 P. REIMAN, *Ve dvacátých letech: vzpomínky*, s. 115–160.

46 NA, fond Krajské a okresní výbory KSČ, základní organizace KSČ 1921–1938, karton 13, arch. jedn. 103. Schůze krajského byra KSČ dne 4. dubna 1933.

47 Rudolf HÁJEK, *Za námi cesta neschůdná: vzpomínky odborového pracovníka*, Praha 1966, s. 68.

48 Stanislav BUDÍN, *Jak to vlastně bylo*, Praha 2007, s. 63.

49 NA, fond ÚV KSČ 1921–1938, karton 30, arch. jedn. 447.

a nakolik jejich jednání naopak jen odráží pre-existentní struktury? Řešení těchto otázek je záležitostí široké palety interpretačních přístupů, jež se v případě studia komunistického hnutí nacházejí mezi dvěma krajními polohami. První krajní pozici představuje perspektiva, která považuje vše za činy konkrétních jednotlivců. V nejnovější literatuře vztahující se k socialistickým diktaturám je takový přístup charakteristický např. pro německého badatele Richarda Büchnera.⁵⁰ Takový přístup není ničím novým. Podobnou „individualistickou“ logikou se řídil již Nikita Chruščov, když na XX. sjezdu KSSS zaútočil na stalinismus. Vycházel přitom z přesvědčení, že veškeré „deformace“ ideálu socialismu jsou zaviněny výhradně Stalinem a kultem osobnosti. Druhý, zcela opačný krajní případ (můžeme jej označit za „deterministický“) nalezneme např. u Friedricha A. Hayeka, podle jehož názoru je tragédie socialistických diktatur zapříčiněna výhradně strukturálně. Tkví v přecenění možností lidského rozumu plánovat společenský vývoj, které nemohlo skončit jinak než „cestou do otroctví“ a státním terorem bez ohledu na to, zda by v čele státu stáli ďáblové nebo andělé.⁵¹

Umění historikovy práce spočívá v nalezení akceptovatelného interpretačního rámce, který by na základě přesvědčivého empirického materiálu dokázal vyváženě zohlednit v logicky bezrozporném výkladu obě zmíněné roviny — „individualismus“ i „determinismus“. Zdeněk Mlynář v již výše citované stati kdysi představil vynikající analýzu typu strany profesionálních revolucionářů.⁵² Vycházel z toho, že tyto strany dlouhodobě nedokázaly nalézt rovnováhu mezi demokratickým a autoritativním principem fungování. V dobách, kdy jejich úkolem bylo dobytí moci revolucí, byl podle Mlynářova názoru autoritativní princip fungování žádoucí a více méně nevyhnutelný — byla to primárně bojová organizace. Jako reformní komunista však zároveň věřil, že s postupující výstavbou socialistické společnosti se autoritativní princip stává stále méně žádoucím. Ovšem strany leninského organizačního typu se ukázaly být neschopnými transformace k důsledné aplikaci demokratického principu, a naopak, jak píše Mlynář, „samy sebe výslovně prohlašují za jakýsi předobraz, za vzor pro celou budoucí komunistickou společnost“ a přenášejí „systém svých vnitřních vztahů v největší možné míře do celého politického systému“. K těmto postřehům pak doplňuje z hlediska našeho tématu zásadní konstatování: „Strana takto žijící nutně preferuje — ať chce či nechce — zcela určitý psychologický typ, který má vlastnosti člověka, úspěšného právě v takovémto systému vztahů. Do popředí se zpravidla dostávají lidé, ochotní bez ohledu na svůj názor poslouchat příkazy autoritativního ústředí [...]“⁵³

Přisoudíme-li validitu Mlynářovým teoretickým postřehům o logice fungování leninských stran, pak empirické studium politické kultury sdílené jejich členy, o něž jsme se pokusili na předchozích stránkách, se zdá být cestou, která je schopna umož-

50 Srov. Richard BUCHNER, *Terror und Ideologie: Zur Eskalation der Gewalt im Leninismus und Stalinismus (1905 bis 1937/1941)*, Leipzig 2011.

51 Srov. Friedrich A. HAYEK, *Cesta do otroctví*, Brno 2008.

52 Zdeněk MLYNÁŘ, *Leninská strana a pluralitní politická demokracie*, in: týž, *Socialistou na volné noze*, Praha 1992, s. 102–107.

53 *Tamtéž*, s. 105.

nit (re)konstrukci kauzality, jež by dokázala uspokojivě sloučit narativní postupy „individualismu“ i „determinismu“ v historickém výkladu do koherentního celku, aniž by takový výklad sklouzával k nevyhnutelnému apriorismu prvního nebo druhého postupu. Skutečně důkladné a empiricky dostatečně podložené studium politické kultury komunistických stran si však v budoucnu vyžádá podstatně více práce, kterou z podstaty šíře tématu nelze směstnat jen do malého prostoru jediného příspěvku.

RÉSUMÉ:

Instead of the traditional exposition “from above” the following exposition focuses on everyday practice within the Communist movement, in which the protagonists’ conduct reproduces acquired ideological projections. Attention is just focused on selected elements in the political culture, which can be considered central to the theory and practice of interwar Bolshevism: 1. an understanding of Communist organization; 2. the conception of the Marxist-Leninist world-view as uncontradictory; 3. the blurring of the dichotomy between the public and the private in the activities of active Communists. Research indicated that the heightened emphasis on the functioning organization, which was used to legitimize the rise of Gottwald’s wing in 1929, was more a matter of political rhetoric than actual practice after the Fifth Congress. The political culture of Communist Party members showed a distinct tendency to gloss over the difference between party and private life. It was hardly possible to combine active party work with marriage with a non-party member. The ideology and organization of Communist parties meant that only people with certain psychological characteristics came to the fore within a political culture that facilitated centralist-authoritarian control of the party central office. These basic findings are demonstrated in the article by means of examples from the lives of interparty Communists.

Doc. PhDr. et JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D., působí jako docent v Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Ve svém výzkumu se specializuje na studium komparativních dějin sociální politiky, dějiny dělnického hnutí a problematiku hospodářských cyklů. V současnosti se zabývá vývojem sociální politiky v období druhé světové války (jakub.rakosnik@ff.cuni.cz).